

Poza schematem

Anna Czartoryska-Sziler

W 2024 roku Instytut Literatury opublikował obszerny tom będący wyborem tekstów wybitnego badacza i krytyka literackiego prof. Jana Prokopa zatytułowany *Lekcje wyobraźni. Szkice o literaturze z lat 1958–2008*. Dobór tekstów, ich opracowanie oraz wstęp zawdzięczamy prof. Maciejowi Urbanowskiemu, jednemu z najważniejszych współczesnych historyków i krytyków literatury, a zarazem wspaniątemu wykładowcy akademickiemu i edytorowi. Warto wspomnieć, że Urbanowski jest jednym ze współzałożycieli zasłużonego pisma „Arcana”, z którym od 1995 roku aż do śmierci był związany właśnie Jan Prokop.

Na kształt zainteresowań badawczych i twórczych Prokopa bez wątplenia wpływ miała jego bogata biografia rozpięta między schyłkiem II Rzeczypospolitej, przez okres panowania hitleryzmu, komunizmu, zmiany związane z rokiem 1989, aż po współczesność. Przyszły autor *Euklidesa i barbarzyńców* urodził się w 1931 roku w Częstochowie, był absolwentem filologii polskiej i filologii romańskiej, które to studia rozpoczął na Uniwersytecie Warszawskim i kontynuował na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1955 pracował w Krakowskiej Pracowni Reedykcji *Bibliografii Polskiej* Karola Estreichera w Zakładzie Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk (PAN). Pięć lat później został zatrudniony w Instytucie Badań Literackich PAN, z którym był związany do 1987 roku. W 1967 na podstawie rozprawy naukowej *Z przemian ideowo-artystycznych w literaturze polskiej lat 1907–1917* uzyskał tytuł doktora (promotorem pracy był Kazimierz Wyka). Rozprawa ta, podobnie jak późniejsza praca habilitacyjna *Żywiół wyzwolony. Studium o poezji Tadeusza Micińskiego*, nakreślała jego ówczesne młodopolskie pole zainteresowań. Między 1972 a 1973 rokiem przebywał na stypendium International Writing Program Uniwersytetu w Iowa City w USA, następnie przez kilka miesięcy wykładał literaturę polską na Uniwersytecie Montrealskim w Kanadzie. Od 1977 do 1987 prowadził wykłady na Uniwersytecie Turyńskim we Włoszech. Po powrocie do Polski w 1987 wykładał na Wydziale Filologii Romańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. W 2003 otrzymał prestiżową Nagrodę im. Kazimierza Wyki za całokształt twórczości eseistycznej i krytycznoliterackiej. Zmarł w 2023 w Krakowie.

Jan Prokop
Lekcje wyobraźni
Szkice o literaturze z lat 1958–2008
wstęp, wybór i oprac. Maciej Urbanowski
Kraków : Instytut Literatury, 2024
459 S. ; 24 CM. – (BIBLIOTEKA KRYTYKI LITERACKIEJ
KWARTALNIKA „NOWY NAPIS”)

Charakterystyczny styl „chuligana”, jak sam go określał, był wyraźny w pracach Prokopa od samego początku. Już jego debiut w roli krytyka literackiego w roku 1951 wzbudził poruszenie czytelników. W felietonie *Wiosenne porządki*, opublikowanym w tygodniku „Dziś i jutro” związanym ze

stowarzyszeniem PAX, krytykował katolicką poezję, zarzucając jej m.in. „niechlujstwo formy”. Szerokim echem odbiła się jego książka *Euklides i barbarzyńcy*, wydana w 1964 roku, w której pochylał się zarówno nad tekstami autorów polskich, jak i zagranicznych, np. Eliota czy Mandelsztama, zwracając szczególną uwagę na nurt literatury zachodnioeuropejskiej. Jerzy Kwiatkowski pisał o książce Prokopa: „Jest niewątpliwie pozycją o dużej wartości, stanowi nowe syntetyczne spojrzenie na współczesną poezję europejską, spojrzenie, na jakie stać u nas bardzo niewielu krytyków”. Do szkiców literackich Prokopa odnosili się również m.in. Michał Sprusiński, Zbigniew Bieńkowski, Jan Józef Lipski czy Artur Sandauer. Ciekawą publikacją była także *Lekcja rzeczy*, wydana w 1972, w której znalazły się szkice dotyczące zarówno poezji nowoczesnej (m.in. Szymborskiej, Herberta), jak i tekstów autorów młodopolskich (Micińskiego, Tetmajera) czy barokowych (m.in. Sępa-Szarzyńskiego, Zimorowica czy Naborowskiego). W latach siedemdziesiątych Prokop zaistniał jako poeta i nowelista. Opublikował tomy poezji *Czaszka Guliwera* (1971) i *Moja ziemská podróż* (1978) oraz zbiory opowiadań *Ostatni rok życia i śmierć Kruszyńki Reneville* (1976), *Piękna Węgierka* (1978). Przebywając za granicą, współpracował z prasą drugiego obiegu oraz prasą emigracyjną (m.in. warszawskim „Zapisek”, „Kulturą Niezależną”, „Arką”, londyńskim „Aneksem”, paryską „Kulturą”). W 1985 ukazała się książka *Szczególna przygoda żyć nad Wisłą*, która nie tylko stała się kolejnym znakiem sprzeciwu wobec komunistycznej polityki kulturalnej, ale zmanifestował się w niej również nowy obszar zainteresowań Prokopa – romantyzm. Swoistą kontynuacją myśli zawartych w *Szczególnej przygodzie...* było *Universum polskie* (1993), które dotyczyło m.in. tworzenia się polskiej świadomości narodowej i mitów, które na trwałe wpisały się w wyobraźnię zbiorową Polaków. Mity te Prokop odczytywał jako swoiste wytrzychy do zrozumienia teraźniejszości. Stawał jednak w opozycji do, jak pisze Urbanowski, „dwu typowych sposobów rozumienia »stereotypu« narodowego: »uniwersalizmu nacjonalistycznego« z jednej strony i »uniwersalizmu laickiego« z drugiej”. Autor *Universum...* podkreślał natomiast, odwołując się do myśli Johanna Gottfrieda Herdera, chrześcijański aspekt, mówiąc, że „»narodowe« należy postrzegać jako wartość podporządkowaną temu, co »boskie«, w nim uzasadniającą swe istnienie”. Po roku 1998

Prokop związał się ze środowiskiem „Dekady Literackiej”, z którym współpracował przez kilka lat. W 1994 został wydany zbiór szkiców *Wyobrażenia pod nadzorem. Z dziejów literatury i polityki PRL*, inicjujący siedmioksiąg, który Krzysztof Dybiak określił mianem „wszechstronnych akcji polemicznych”. Prokop analizował w nim postawy polskiej inteligencji wobec komunizmu, skupiając się jednak bardziej na zjawiskach, problemach i przyczynach kolaboracji z opresyjnym systemem niż na konkretnych osobach.

Dorobek Jana Prokopa jest dla każdego badacza wyzwaniem, bowiem nie da się w prosty sposób stworzyć jego sumy. Jak pisze we wstępie Urbanowski: „Twórczość krytycznoliteracka Jana Prokopa zaskakuje, zdumiewa, a nawet onieśmiela bogactwem i różnorodnością. Składa się na nią niemal trzydzieści książek, które poruszają niezwykle szeroką problematykę”. I choć w omawianym wyborze tekstów została przedstawiona jedynie namiastka jego twórczości, wyselekcjonowano ją w taki sposób, by przedstawić zasadnicze tematy i problemy podejmowane przez Prokopa, a także uwypuklić jego sposób czytania literatury. Autor *Lekcji rzeczy*, poszukując wciąż nowych intelektualnych ekscytacji, zmieniając obszary literackich zainteresowań, manifestując swoją niezależność myślową i polityczną, skutecznie uciekł od ideowego zaszufładowania. Nieprzeciętnie szerokie spektrum kulturowych zainteresowań, erudycja i bezkompromisowa odwaga w wyrażaniu własnych przemyśleń stały się znakami rozpoznawczymi jego twórczości, włączającymi go na trwałe do grona wybitnych polskich intelektualistów, których teksty pozostają ważne mimo upływu czasu. ☉